

دانشگاه الزهرا

دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته توسعه اقتصادی و برنامه ریزی

موضوع:

سیاستها و اندیشه های توسعه و ترقی اقتصادی در عصر ناصرالدین شاه بانک - زراعت - صنعت
- تجارت - راه آهن

استاد راهنما: دکتر غلامحسین زرگری نژاد

استاد مشاور: دکتر محمد اسماعیل دولتشاهی

نگارش: شبنم برزگ اینانلو

سال تحصیلی ۷۷ - ۱۳۷۶

چکیده:

در عصر قاجار ایران دارای اقتصاد متکی بر زراعت، دامداری و تجارت به شیوه سنتی و دیرین خود بود. امر زراعت و تولید محصولات به واسطه بی توجهی دولت و حکام نواحی، راکد مانده و مسائلی چون مالیاتهای سنگین، لغزان بودن مالکیتهای زمین، اجحافات مالی و ملکی بر رعایا، نبودن نوآوری و دانش فنی در زمینه کشاورزی، ویرانی راهها و حملات متعدد ایلات و عشایر به نواحی روستایی منجر به رکود کشاورزی گشته بود. از سوی دیگر صنایع دستی ایران نظیر قالیبافی تولید پارچههای ابریشمی و نخی، صنایع سفالگری و شیشه گری و غیره نیز به علت هجوم کالاهای صنعتی متنوع و ارزان قیمت روسیه و انگلیس از بین رفته و توسعه اقتصاد متکی بر سرمایه و تجارت با بنبستهای جدی مواجه گردیدند. سیاستهای مالی و گمرکی دولت و تقلبات در امر سکه زدن، تنزل نرخ جهانی نقره و حیف و میلهای

سرمایه توسط حاکمین امر توسعه نیافتگی تجاری را تشدید مینمود و مانع تجمع سرمایه در دست بازرگانان و صنعتگران میگردد این در حالی بود که سرمایه داری سوداگر فرنگ با نوآوری و خلاقیت‌های صنعتی و تجاری و استفاده از عهدنامه‌های تجاری و سیاسی راه به ایران گشود و شریانهای اقتصادی مملکت را در دست خود گرفت.

بدین ترتیب هم صنایع دستی و هم برخی صنایع نوپای ایران نابود شدند. تجار ورشکسته در این رقابت نابرابر گاه تنها وارد کننده و واسطه ورود کالاهای خارجی گشته و گاه به سوی زمینداری و کشاورزی برای تولید محصول مورد نیاز بازارهای جهانی روی می‌آوردند. در چنین احوالی آنچه برای ایران باقی میماند فقر اقتصادی مردم و ویرانی کشور در تمام سطوح اقتصادی و اجتماعی بود به طوری که در ربع آخر سلطنت ناصرالدین شاه این ویرانی در راهها و بنادر، شهرها و روستاها به چشم میرسید. عده‌ای از منورالفکران که غالباً با تمدن فرنگی از دور و نزدیک آشنا شده بودند به فکر پیدا کردن چاره کار افتادند. کانونهای اثرگذار بر اندیشه ترقی آنها فرنگ - روسیه و عثمانی بود. برخی تحصیل کرده فرنگ بودند، واقعیت‌های جامعه مدنی اروپا را دیده و با آنچه در ایران میگذشت مقایسه مینمودند و در نهایت خواهان ترقیات به شیوه فرنگی میشدند. میرزا ملکم خان ناظم الدوله نمونه‌های بارز از این دست میباشد. روسیه از نظر علمی و نظامی مورد توجه بود. قفقاز ایالتی از روسیه بود که همواره عده‌ای از ایرانیان را برای کار با تحصیل و زندگی به سوی خود میکشید، میرزا عبدالرحیم طالبوف متفکری است که در روسیه زندگی کرد و نظم و رونق اقتصادی آن سرزمین را دید، علوم جدید را خواند و ترقی خواه شد. عثمانی و تنظیماتش در همسایگی ایران خودنمایی مینمود. اخبار تنظیمات عثمانی پیوسته به گوش دولتمردان ایران میرسید میرزا حسین خان سپهسالار سفیر ایران در عثمانی عامل مهم نشر این اخبار بود وی که همزمان با مردان عصر تنظیمات عثمانی، در استانبول میزیست بعد از رسیدن بع صدارت، پایه گذار قانون و برخی ترقیات جدید بود. اندیشه گران عصر ناصرالدین شاه با دیدن واقعیات جامعه و مدنیت روبه توسعه فرنگ روی به نگارش افکار خود در قالب نامه‌ها و رسائل و کتب آوردند.

میرزا ملکم خان، طالبوف تبریزی، خان خانان، حسن خداداد، میرزا یعقوب - علی بخش قاجار - آخوند زاده و دیگران، عده‌های هستند که در مورد ایجاد راه‌آهن، بانک، زراعت، گمرکات، کارخانه‌های جدید و غیره نظر داده‌اند. نظرات عده‌های در عمل منجر به انحلال اقتصادی ایران در اقتصاد سرمایه‌داری فرنگ می‌گردید مانند میرزا ملکم خان، او معتقد بود برای آبادانی وطن در تمام زمینها باید متخصص از خارج آورد و امتیازات متعدد به فرنگیها داد قرارداد رویترونمونه‌ای است مجسم از اندیشه‌های اقتصادی او. نظرات برخی از متفکران قاجار توأم با استقلال و استغنائی وطن از دخالت بیگانگان بود این را ما در تفکرات عبدالرحیم طالبوف، ابوطالب بهبهانی، علی بخش قاجار و خداداد اذربایجان بیشتر می‌یابیم، با انی احوال، دیوان و دربار در اخذ مدنیت فرنگی و یا رد آن نوسان دارد. روی آوردن به این تمدن در زمان عباس میرزا نایب السلطنه فتحعلی شاه و وزیر او قائم مقام اول شروع شد. نظر آنها هم به دانش نظامی بود و هم دستاوردهای علمی و صنعتی فرنگ، به این منظور محصل برای تحصیل علوم جدید به فرنگ فرستادند و کتب علمی و تاریخی بسیاری را از زبانهای ملل دیگر به فارسی ترجمه نمودند. در کنار اینها کارخانهها برای تولید اسلحه و البسه نظامی و پارچه‌بافی نیز به راه افتادند. این تلاشها با تعویض پادشاهان، صدراعظمها دچار نوسان می‌گردید چنانکه ما از حاج میرزا آقاسی، آقخان نوری و میرزا یوسف مستوفی الممالک چنین تلاشهایی را برای اخذ ترقیات جدید سراغ نداریم. اما در ابعادی وسیع از سوی میرزا تقی خان امیر کبیر و میرزا حسین خان سپهسالار اقدامات متعددی برای این مهم صورت گرفت. میرزا تقی خان دارالفنون و روزنامه را بنیان هناد به صنایع داخلی و اقتصاد ملی توجه شایانی نمود و آن را رونق بخشید و دستگاه آشفته مالیه را سر و سامان داد. میرزا حسین خان به صنعت جدید توجه نمود و حاصل تلاش او، دستاوردهای جدید تمدنی مانند: چراغ برق، چراغ گاز، کارخانجات تولید چینی - بلورسازی - ابریشم بافی میباشد. به علاوه او در امر تنظیم دستگاه دولت به تشکیل دارلشوری کبری مشورتخانه وزرا و تشکیل هیات وزرا و وزارتخانه برای آنها همت بسیار بذل نمود. آنچه در این تلاشها و آن اندیشه‌های متفکران و واقعیت جامعه ایران به چشم می‌خورد، نوعی بیثباتی و بیهماهنگی است. کشور به سوی فقر و رکود اقتصادی و تنیده شدن در اقتصاد جهانی پیش

میرفت. متفکران اندیشه‌های اصلاحی خود را به دولت ارائه میدادند و از او تقاضا و انتظار قانونگذاری و جلوگیری از تعدیات حکام و رسیدگی و توجه به اقتصاد ملی را داشتند. دولت خود بنیانش بر ظلم و استبداد قرار داشت و گشاینده درهای وطن به روی سرمایه‌داری سلطه جوی فرنگ بود.

عنوان

پیشگفتار

سخنی در مورد عنوان رساله

چکیده رساله

مقدمه

فصل اول

نگاهی به اوضاع اقتصادی ایران از صدور قاجار تا پایان دوره ناصری

الف) اقتصاد زراعی، بنبستها و موانع شکوفایی

ب) اقتصاد متکی به تجارت و سرمایه: موانع اصلی تویعه و ترقی

فصل دوم

کانونهای اثر گذار بر اندیشه ترقی

۱- فرنگ

۲- روسیه

۳- عثمانی

فصل سوم

اندیشه‌های توسعه و ترقی اقتصادی

۱- اندیشه ترقی در پرتو انحلال اقتصادی

میرزا ملکم خان ناظم الدوله

۲- اندیشه ترقی در پرتو استقلال اقتصادی

میرزا عبدالرحیم طالبوف

حسن خداداد آذربایجانی

۳- تنظیم دستگاه دولت و قانونمندی راه رسیدن به ترقی

ابوطالب بهبهانی: منهاج العلی

۴- مذهب، روح تمدن

علی بخش قاجار: اصلاح اقتصادی

۵- انتقاد اجتماعی، اصلاح اقتصادی

گفتگوی بک میرزای با علم و بک عوام مستحضر

گفت و شنود شیخ و شوخ

۶- یک رساله منظم در امور سیاسی و اصلاح اداری و اقتصادی

فصل چهارم

نگاهی کوتاه به تلاشهای عملی دولت برای دستیابی به ترقیات

از عباس میرزا تا پایان دوره ناصرالدین شاه

فرجام سخن: نتیجه

ضمیمه: دو رساله در شناخت کردار سیاسی و اقتصادی دو وزیر

۱- دستور الاعقاب و تذکره الانجاب، حاج میرزا آقاسی

۲- رساله مجدییه و میرزا یوسف مستوفی الممالک

منابع و ماخذ

چکیده انگلیسی